

Жарко ЂУРОВИЋ*

ЛИТЕРАТУРА НОБ-А КАО ОТПОР ЗЛУ

Литература користи најразличитије жанрове, исказујући своје свјетове. Има и временске релације у које их је ситуирала. Рекао бих као врсту ближег карактеролошког одређења. Умјетничко је најважније. У томе магнетном пољу манифестују се и друге атрибуције, као што су моралност, слободоумље и друге.

Литература о којој данас говоримо добила је и своје именовање: литература НОБ-а. Ако је посматрамо из садашње позиције, позиције дистанце, морамо се запитати да ли је и колико је издржала тест времена. Ја бих рекао да су многа дјела из тога периода, а посебно она која су касније настала на ту тему, издржала бројне критичке провјере. Без двоумљења ћу казати да се литература са назначеном одредницом домогла високог степена вокације и постала незаобилазно наслеђе. Не само у литератури родољубивих визија него и шире.

Овдје морам истаћи да овој литератури претходи нека врста *каљења* у међуратном периоду у коме су, у доброј мјери, преовладавали тонови тзв. социјалне тематике, гдје су уткане и слободарске визије и борба за праведније друштво и слично. Скоро све средине у нашој земљи биле су обухваћене његовањем литературе тога жанра. По томе би се рекло да је садржавала дух интегративности, што је било и природно, с обзиром на појаву фашизма чије су пријетње наговјештавале агресију и зло.

Ово је прилика да о свему томе кажемо дужну ријеч. Временска дистанца додатни је мотив за бољу и свеобухватнију провјеру досега наведене литературе. Сужена тематика није била запрека у тражењу дубљих слојева животних дешавања. Из простог разлога што драма сама по себи условљава настајање таквих нарацијских маркација. Слободарство је

* Редовни члан ЦАНУ

одувијек привлачно као тема, али се у тој сфери писац теже одржава него гдје друго. Постоји стална бојазан од уплива патетике. Да би се она превладала, нужно је посебно умијеће у руковању том тематиком. Визијска компонента надилази опште и већ истрошене облике исказа, без обзира на то да ли је ријеч о прози или поезији. О Ковачићевој поеми „Јама” Елијар је изрекао несуздржану похвалу њеној монолошкој дубини и лирској версичности.

Узећемо у третман на овом скупу више дјела и више аутора, дакако по властитом избору критичара. Свако естетско мишљење добро је дошло. Помињаће се и црно-бијела техника, идеолошки набој и друге списатељске склоности. Можда ће неко закључити да биће рата изискује друкчије захвате. И то спада у домен критичарског посла. Па ипак, рећи ћу да је код Лалића распоред црно-бијелог сликања дубоко мотивисан. Код њега и партизански борац зна бити одсликан у тамном тоналитету. Писац у први план истиче слику карактера, а тек последице друге догодбене иманентност, укључујући ту и идеолошку компоненту, због које овај писац безразложно трпи приговоре.

Многа значајна дјела везана за НОБ настала су у рату и последице њега. Ковачићева „Јама” зачала се прије пјесниковог поласка у партизане крајем 1942. године (грозио се сцена злочина које су усташе чиниле над Србима), да би добила коначни облик у Бихаћу и на неким другим локацијама на ослобођеној територији. У рату су настале и двије сјајне Куленовићеве поеме „Стојанка мајка Кнежопољка” и „Шева”. Више Ђопићевих пјесама такође је настало у рату, као рецимо „Гроб у жити”, „Пјесма мртвих пролетера” и друге.

Неко може рећи да пјесма у рату о рату има упрошћен садржај и осјећај општег струјања. Међутим, није тако. Зависи од тога какво је предосјећање понијело пјесму и преточило је у форму пречишћеног лирског израза. Није ли „Јама” један од образаца тако творене форме и постојаних доживљајних кодова? И Бањевићева поема „Сутјеска” посједује уочљиве свјетове дубине, нарочито у оним сегментима гдје се експонира црта трагике и удеса.

Поменули смо вријеме као број кретања и у склопу тога именовали дистанцу као облик стваралачке сабирности. Она може бити већа или мања. И са новим импулсима реемитовања ратног призора. И зрелијом креативном визуром од пређашње. Ту превасходно мислим на Лалићева и Ђопићева дјела, у којима коегзистирају, у пуном креативном замаху, реално и маштено. Дистанца која се уткива у биће са слојевитом матрицом, њиховим дјелима даје моћ богатог разграђавања, највише у

сфери провјере моралних људских начела. Трпња је постала немали замајац у њиховој стваралачкој рецепцији. Највише код бојења ликова несуздржане нарави (Тадија Чемеркић, Николетина Бурсаћ). Не дјелују ли ови ликови разуздано и нихилистички? У рату који је успоставио одређене норме понашања (дисциплина, идеолошка усмјереност), појављује се и нешто што стрчи. То не треба схватити као опонентност покрету, већ као вишак енергије која у себе садржи храбрину, понекад и спрдлачку црту. Она олакшава терет ратне драме, поставши у неку руку терапијски феномен.

Сложићемо се са мишљу да је политички плакат у рату доминирао. Постао је нека врста мобилног идиома. То је тачно, али је тачно да се у предасима између двије битке јављала тежња и за другим облицима предочења сценског или неког њему сличног. Куленовић је пред великим скупинама бораца и народа читао „Стојанку мајку Кнежопољку” будући код присутних најдубља родољубива осјећања.

На веће литерарне подухвате није се мислило, из простог разлога што за то није било услова. Вјера у повољан исход рата, нарочито на измаку рата и доцније, писце ће мотивисати за стварање већих књижевних цјелина: романа и збирки приповједака. На то је требало чекати. Плод није изостао.

Већ више деценија као пјесник-критичар пратим књижевну сцену и у том склопу и литературу са тематиком НОБ-а. Нијесам једини са тим двојством, увјерен да се кроз контекст властите стваралачке проблематике могу мериторно тумачити дјела других писаца, рачунајући да та навика није предодређена само онима којима је критика једина стваралачка преокупација. Ствараоци моје феле, па и они који се баве прозом (Милосав Мирковић, Вук Крњевић, Слободан Ракетић, Стеван Тонтић, Миро Вуксановић), са пуно критичког нерва идентификују најсложеније слојеве ствараоачевог свијета. Његове недоумице бића и њихову богатост артикулацијску дубину. И литература НОБ-а садржи, бар у примјеру писаца са освједоченом репутацијом, такву квалификацију.

Свака литература има свој час да се исказе и потврди своју вриједност и структуралне разноликости. С обзиром на временску ограниченост, неће бити прилике за шире критичко тумачење. Поред већ апострофираних писаца, именом помињем и друге који су оставили видан траг у литератури и НОБ-а: Давичо, Зоговић, Младеновић, Јован Поповић, Миндеровић, Костић, Вешовић, Стеван Булајић, Селимовић, Љубиша Јоцић, Адван Хозић, Дервиш Сушић, Черкез, Врањешевећ, Каште-

лан, Назор, Франичевић, Штамбук, Коцбек, Јаворшек, Потрч, Рацин, Јаневски, Ђоновић, Жарко Ђуровић и други.

Како су године рата године великог грча, драму тога грча умножавало је само вријеме. Тужно и мучно. Акорди таквог осјећања прате драму појединаца и скупине. У ратној литератури податак служи за заснивање драме, али добар писац и бјежи од тога, дајући својој причи и причању имагинацијски уплив. Он је пресудан код творења сваке умјетнине. Уосталом, литературом се ништа не доказује већ показује.

Ако се држимо становишта да је све вриједно трајуће, онда ћемо одабрати дио литературе НОБ подвести под тај именитељ. Ово је прилика да је изложимо новој критичкој провјери. Из више углова читања и дочитавања. Нећемо испустити из вида ни њене једностраности, гдје их има. Идеолошким дискурсом не могу се заштитити. Дјело се заштићује естетским квалитетом. Неопходна су и превредновања, ако је неко дјело незаслужено стекло афирмацију. И обратно, ако је мимоиђено да се просудба исправи. Мислим да смо мериторни за тако нешто. Истичем да литература слободарске оптике, бар кад је овај простор у питању, има традицијски феномен. Његош га је дубоко угравирао у нашу свијест и меморију. Ту опстаје као насušност, јер: *без муке се њјесма не исјоја*.

Очекујем да ћемо литературу ове врсте сагледати из више равни – феноменолошке, структуралне и других, свјесни толико пута потврђеног правила да откривајући свијет и писца у њему, ми откривамо себе у томе свијету. Ту не треба да буде ништа спорно. Чак ни кад се ради о откривању поларизованих субјеката. Кроз субјектну мисао се најпотпуније открива свијет. Његова дубинска пројекција.

Писац вријеме сагледава као збивајући фактор. Путем њега бира своје трајање. Како је слобода матична ћелија егзистенције, с разлогом добија у литератури опсесивно обличје. Не без дилемске црте.

Као у једној Миљковићевој пјесми: *Да ли ће слобода умјети да њева ко шјио су сужњи њевали о њој*. Слобода је сучељена са смрћу као са својим двојником. У име футура ради којег се жртва приноси.

Поменули смо субјектно у дјелу, с разлогом. Њиме се оно заправо конституише. Од дара писца, од његове развијене интуиције зависи вриједност обликованог дјела. Вриједна дјела из НОБ-а вријеме је издвојило. Дало им печат трајности.

Иако нам се може учинити да у Лалићевој трилогији, *Злом њрољећу, Лелејској јори и Хајци*, нема утјешитељског свијета, јер је све у знаку жртве и одрицања, има га. Има га у *нади* да је зло ипак пролазно и да је настало да би се надрасло. Лалић се не одриче ни мистичне партиципаци-

је кад осликава туробни ратни мисансцен – сусрет са ђаволом. Њега су таквог какав је, црн и стравичан, створиле животне узрочности. Корозију рата тешко је одстранити из свијести људи. Паклено вријеме ужад трагике затежу. Дуж лелејског простора који је наш свагдањи простор.

Када говоримо о писцу, највећма се окрећемо тематици и методу којим се она моделује и бруси. Оно што писац оптикује, добија уједно и размјерник друштвености. Дакле, један дубљи мотивациони аспект, чија се смисљена жишка зачиње у појединцу, а неумитно се разастире у шире егзистентне свјетове. Ако је у нарацији уочљива идеолошка визура, она се „разблажавала” пред медијем умјетничког творења. Судбина је судбина. Она визира јаке нагласке.

Како друкчије схватити слободарје и литературу, сем као вишеструку нужност? У првом реду људску за коју се човјек свјесно веже. У том смислу треба знати колико оно кооперира с нама, а колико ми са њиме. Ту мора постојати принцип узајамности. Зар славуј не спада у изванредне пропагандисте поја? Женка му се *одазива* само ако ју је вибратором гласа освојио.

Да не будем криво схваћен, има немале подударности устаничког времена и његове литературе са наведеним птичијим паром. Све што је под овим небом, тежи да буде у пару. Ријека са током, слобода са животом. Слободарство и литературу не изузимамо из таквог одабира.

Литература НОБ-а не би смјела да измиче пажњи цјеловитијег тумачења. Одбацујем сваку тезу да је ствараоцу дато да буде неутралан у времену а *prigori*. Да буде сакривен у самоћу и да одатле призива креативну гаму. Самоћа је плодотворна ако је унутрашњом кинетиком подупрта. Ту мислим на кинетику идеје којом је писац заокупљен и која држи на окупу разнолике спознаје. Међу њима и слободарство, које је, из искуства знамо, имало у нашим срединама својство матичног тока. Највише у тренуцима ратних искушења.

Усуђујем се рећи да литература НОБ-а није довољно сагледана из лингвистичког угла, иако постоји мноштво разлога за то. Не само оних формалне природе, гдје се истражују гласовне и друге пропорције, него и оних који у језику траже дубље значењске постулате. Ноам Чомски тумачи лингвистику и као грану сазнајне психологије. Поетски медиј просто вапи за једном таквом потребом, јер стих више него други исказни облици пружа широку могућност за разне укрштаје. И смислене и звучне. Разумијем нужност бављења односа у реченици, али лингвистика не смије да запостави ни своју упућеност ка смислу текста. Оба

ова феномена морају бити једнако обухваћена кад се ради и о овој врсти литературе.

Слободан дух има преображавајуће и оживотворујуће својство у свему. Посебно у умјетности којој сама њена природа даје латентне способности да види ствари и иза застора реалног и уђе у свијет могућег. А што се тиче саме муке живота, она постоји да би се човјек са њоме рвао и потврђивао своје постојање и снагу. Онај дјечак из Хемингвејевог романа *Сћарац и море*, авантуру биваковања на мору не плаћа страхом од ајкула, које старцу и њему отимају улов.

Он сања нове пловидбе. Живот се потврђује искушењима. Није ли вријеме рата један од таквих индикатора? Отуда је разумљиво што је литература увијек на њеним таласима. Највише у вријеме расрђеног мора.

Жарко ДЈУРОВИЧ

СОПРОТИВЛЕНИЕ ЗЛУ

Резюме

В статье выделены основные особенности литературы НОБ, среди которых главное место занимает любовь к свободе. Хотя литература такого рода написана во время войны, как например, „Яма” Ивана Горана Ковачича, и другие произведения, сохраняет непреходящую ценность. Рядом с ней стоят многие произведения послевоенной литературы, с важными вопросами, во главе с произведениями Лалича и Давичо, Чопича и других известных писателей.